

LESZEK ZYGNER¹

Państwowa Uczelnia Zawodowa
im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie
ORCID 0000-0001-9892-7426

ŻYCIE SYNODALNE METROPOLII GNIEŹNIEŃSKIEJ ORAZ DIECEZJI PRUSKICH I FRANKOŃSKICH KOŃCA XIV I PIERWSZEJ POŁOWY XV WIEKU (UWAGI NA MARGINESIE NAJNOWSZYCH BADAŃ) – CZ. 2

Synodal life of the Gniezno metropolis and the Prussian and Franconian dioceses at the end of the 14th and the first half of the 15th centuries (comments on the margin of the latest research) - part 2

Abstract

The subject of this article are the synods of the Gniezno metropolis and the Prussian and Franconian dioceses of 1378-1449. As a rule, diocesan synods lasted 2-3 days, and their course was determined both by the norms of ecclesiastical law and the synodal liturgy provided for by episcopal Pontificals. On the other hand, it is difficult to indicate specific rules regarding the duration of provincial synods, which sometimes lasted even a week or more. Out of the 71 diocesan synods discussed here, only 35 have their statutes preserved, while from the 17 provincial synods discussed here, statutes have survived only of six. Most of the synod resolutions dealt with pastoral ministry, the life and customs of the clergy, and the religious life of the faithful. In most dioceses, “synodal books” (*Libri synodales*) were written during this period.

Keywords: synodal life, Poland, Prussia, Franconia, late Middle Ages

Abstrakt

Przedmiotem niniejszego artykułu są synody metropolii gnieźnieńskiej oraz diecezji pruskich i frankońskich z lat 1378-1449. Z reguły synody diecezjalne trwały 2-3 dni, a ich przebieg wynikał zarówno z norm prawa kościelnego, jak i liturgii synodalnej, jaką przewidywały biskupie pontyfikaty. Natomiast trudno wskazać na konkretne reguły dotyczące trwania

¹ Leszek Zygnier, profesor i prorektor Państwowej Uczelni Zawodowej im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie. Specjalizuje się w historii Kościoła epoki średniowiecza i czasów najnowszych, a także w badaniach nad dziejami Mazowsza. Kontakt: leszekzygnier@gmail.com. Niniejszy tekst powstał w ramach projektu badawczego KAAD (Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst) pt. „Synodale Aktivität in polnischen und deutschen Diözesen um die Wende des 14. und 15. Jahrhunderts“ (2019) realizowanego na Julius-Maximilians-Universität w Würzburgu oraz Georg-August-Universität w Göttingen.

synodów prowincjonalnych, które niekiedy trwały nawet tydzień lub dłużej. Na 71 omawianych tu synodów diecezjalnych, tylko dla 35 spośród nich zachowały się wydane na nich statuty. Natomiast na 17 omawianych tu synodów prowincjonalnych, statuty zachowały się jedynie dla sześciu. Najwięcej miejsca w uchwałach synodalnych zajmowały kwestie duszpasterstwa, życia i obyczajów duchownych oraz życia religijnego wiernych. W większości diecezji w tym okresie powstały „księgi synodalne” (*Libri synodales*).

Słowa kluczowe: życie synodalne, Polska, Prusy, Frankonia, późne średniowiecze

Zestawione w poprzedniej części synody metropolii gnieźnieńskiej oraz synody diecezji pruskich i frankońskich z lat 1378-1449, a także omówione zagadnienie dotyczące częstotliwości ich zwoływania pozwalają na dalszą analizę wybranych zagadnień związanych z życiem synodalnym w wymienionych diecezjach.

Miejsce i czas zwoływania synodów – przebieg obrad – liturgia synodalna

Gdy chodzi o miejsce zwoływania synodów diecezjalnych to w większości diecezji panował zwyczaj odbywania ich w katedrze. Bywały jednak wyjątki od tej reguły. W diecezji warmińskiej regułą było, że synody odbywały się w Lidzbarku Warmińskim, gdzie rezydował miejscowy biskup. W diecezji krakowskiej za rządów biskupa Piotra Wysza synody odbywały się nie tylko w katedrze wawelskiej, ale również w kolegiacie w Wiślicy i w Sandomierzu. W archidiecezji gnieźnieńskiej synody zwoływane były do Łęczycy, Uniejowa i Kazimierza. Natomiast w diecezji wrocławskiej za rządów biskupa Jan Pełły synody odbywały się w Bydgoszczy i Radziejowie. W diecezji płockiej jedyny synod, który odbył się w kościele klasztorным kanoników regularnych w Czerwińsku (1420/1421), był wcześniej zwołany do katedry płockiej, ale nie mógł się tam odbyć z powodu buntu prałatów przeciwko miejscowemu biskupowi². Co do terminów zwoływania synodów w poszczególnych diecezjach, to panowały pod tym względem różne praktyki. W Würzburgu statuty z 1411 r. mówiły o zwoływaniu synodów przynajmniej raz w roku w środę po trzeciej niedzieli wielkanocnej³. W diecezji bamberskiej istniał „dawny zwyczaj” zwoływania synodów we wtorek po szóstej niedzieli wielkanocnej, który w swoich statutach z 1433 r. przypomniał i utrzymał biskup Anton von Rotenhan⁴. W Eichstätt biskup Albrecht von Hohenrechberg w statutach z 1434 r. wyznaczył termin corocznych synodów na piątek po uroczystości poświęcenia miejscowej katedry⁵. Z kolei w diecezji wrocławskiej do lat dwudziestych XV wieku synody rozpoczynano nazajutrz po uroczystości św. Jadwigi Śląskiej⁶, w nawiązaniu do

² L. Zygnier, *Synody diecezjalne metropolii gnieźnieńskiej na przełomie XIV i XV wieku (Gniezno – Kraków – Płock – Poznań – Wrocław – Włocławek)*, w: *Kultura prawna w Europie Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice 2006, s. 200.

³ *Synodicon Herbipolense. Geschichte und Statuten der im Bisthum Würzburg gehaltenen Concilien und Dioecensynoden*, ed. F.X. Himmelstein, Würzburg 1855, s. 233.

⁴ *Die Bamberger Synoden*, ed. L.C. Schmitt, Bamberg 1851, s. 85. Zob. także P. Johannek, *Zur kirchlichen Reformtätigkeit Bischof Lamprechts von Brunn*, „Bericht des Historischen Vereins für die Pflege des Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg“, 102/1966, s. 252.

⁵ J.G. Suttner, *Nachträge zur Conciliengeschichte des Bisthums*, „Pastoralblatt des Bisthums Eichstätt“, 4/1857, s. 198.

⁶ P. Krafl, *Wybrane aspekty życia synodalnego w diecezjach praskiej, olomunieckiej, wrocławskiej i litomyskiej do końca XV wieku. Porównanie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 54/1999, s. 473; L. Zygnier, *Wkład*

czego biskup Konrad Oleśnicki w statutach z 1446 r. postanowił, że coroczne synody będą rozpoczynały się w niedzielę najbliższą po uroczystości św. Jadwigi⁷, ale jak pokazała przyszłość z praktyką tą bywało różnie.

Analizując długość trwania obrad synodalnych można zauważyć, że synody diecezjalne z reguły trwały dwa/trzy dni, co odpowiadało normom obowiązującym w innych prowincjach kościelnych oraz przyjętym na soborze w Bazylei⁸. Na trzydniowy synod do Włocławka w 1417 r. wzywał podległe mu duchowieństwo biskup Jan Kropidło⁹. Z kolei na dwudniowe synody wzywali swoich duchownych biskupi diecezji sambijskiej oraz chełmińskiej¹⁰. O dwudniowych synodach mówi również „*Ordo synodalis*” diecezji krakowskiej z pierwszej połowy XV wieku, choć źródło to nie wykluczało odbycia synodu trzydniowego¹¹. W diecezji tej dwa dni trwały obrady synodów częściowych w 1408 r. Trzy dni z kolei trwał synod krakowski z 1436 r. Do wyjątków należały sytuacje, gdy synody diecezjalne trwały jeden dzień lub dłużej niż trzy dni. W diecezji krakowskiej znany jest przykład czterodniowych obrad synodalnych (29 września – 2 października 1394). Jeszcze dłużej obradował synod diecezji wrocławskiej w 1446 r., otwarty 27 maja, a zamknięty 1 lipca (w sumie odbyło się pięć sesji synodalnych)¹². Z diecezji pruskich nie zachowały się wzmianki na temat obrad synodalnych dłuższych niż dwa dni. Można się domyślać, że podobna praktyka, tj. dwudniowych synodów, istniała również w diecezjach frankońskich, choć tylko o jednym synodzie z tego okresu, a mianowicie synodzie bamberskim z 1448 r., wiadomo, że trwał dwa dni (16-17 maja)¹³. Późniejsze synody bamberskie też trwały dwa dni (7-8 marca 1452 r. i 17-18 kwietnia 1453 r.)¹⁴. Zapewne więc praktyka dwudniowych synodów – przynajmniej w połowie XV wieku – była w tej diecezji normą.

W przypadku omawianych synodów prowincjonalnych trudno wskazać zasady co do długości ich obrad¹⁵. Czas ich trwania był bowiem różny, przy czym najdłuższym był synod wieluńsko-kaliski z 1420 r., który ze względu na kodyfikację prawa partykularnego metropolii gnieźnieńskiej na nim uchwaloną zbierał się w dwóch turach, a obrady trwały od 15 do 22

Kościół plockiego i wrocławskiego w życie synodalne metropolii gnieźnieńskiej końca XIV i pierwszej połowy XV wieku, „*Studia Mazowieckie*”, 10(24)/2015, nr 3, s. 105 nn.

⁷ J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 10: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Wrocław 1963, s. 452.

⁸ *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, arabski, ormiański, polski*, t. 3: 1414-1445, wyd. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 320-321.

⁹ *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, ed. Z. Chodyński, Varsaviae 1890, s. 10.

¹⁰ „*Formularz z Uppsali*”. *Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich*, wyd. R. Biskup, Toruń 2016, nr 327, 328, 391; *Constitutiones synodales Warmienses, Sambianses, Pomesanienses, Culmenses necnon provinciales Rigenses*, ed. F. Hipler, Brunsberga 1899, s. 291.

¹¹ *Sprawozdania z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Władysława Barana, Jana Dąbrowskiego, Jana Łosia, Jana Ptaśnika i Stanisława Zachorowskiego*, Kraków 1919, s. 196-198. Zob. także L. Zygnier, „*Ordo synodalis*” diecezji krakowskiej z pierwszej połowy XV wieku, w: *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, M. Matła, M. Sosnowski, E. Syska, W. Baran-Kozłowski, Poznań 2016, s. 437-443.

¹² P. Krafl, *Wybrane aspekty*, s. 474; L. Zygnier, *Wkład Kościoła plockiego*, s. 106.

¹³ *Die Bamberger Synoden*, s. 26-27.

¹⁴ *Synodicon*, s. 119-120.

¹⁵ Por. P. Krafl, *Polské provinciální synody 13.-15. století*, Praha 2016, s. 80.

stycznia w Wieluniu i od 15 do 25 września w Kaliszu¹⁶. Trwające co najmniej tydzień obrady odnotowano też podczas dwóch synodów prowincjonalnych ryskich (25 stycznia – 6 lutego 1428; 18-25 lutego 1437). Nieco więcej natomiast można powiedzieć na temat miejsca obrad tychże synodów. O ile bowiem w metropolii ryskiej miejscem ich odbywania była katedra w Rydze, poza jednym wyjątkiem, kiedy sami tylko biskupi pruscy zebrali się w 1427 r. w Elblągu, o tyle w metropolii gnieźnieńskiej panowała zgoła odmienna reguła. Synody prowincjonalne nie były bowiem zwoływane do Gniezna, lecz odbywały się w innych miejscowościach, należących w większości do arcybiskupów gnieźnieńskich. W badanym okresie obradowało osiem synodów prowincjonalnych w Łęczycy, cztery w Kaliszu i po jednym w Uniejowie, Wieluniu i Piotrkowie.

Interesującą kwestią jest przebieg synodów i towarzysząca im liturgia, które były z jednej strony normowane przepisami prawa kościelnego, z drugiej zaś przepisami liturgicznymi zawartymi w ówczesnych pontyfikalach¹⁷. Akta synodów, wpisywane zazwyczaj do akt czynności arcybiskupich czy biskupich, nie zachowały się dla badanego okresu. Wyjątkiem pod tym względem jest synod wrocławski z 1446 r., którego „protokół – jak pisał Jakub Sawicki – nie ma dla okresu średniowiecza równego sobie w swej dokładności i w kompletności zawartego w nim materiału aktowego”¹⁸. Poza tym protokołem znany jest też porządek synodu diecezji krakowskiej („Ordo agendorum in sinodo”), który wraz z instrukcją dla świadków synodalnych zachował się w jednym z piętnastowiecznych rękopisów¹⁹, a datowany jest na okres rządów biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego²⁰. Pomocny okazał się również porządek synodu prowincjonalnego w Rydze z 1437 r.²¹ W oparciu o te trzy źródła można nieco więcej powiedzieć na temat przebiegu synodów diecezjalnych metropolii gnieźnieńskiej oraz synodów prowincjonalnych ryskich z pierwszej połowy XV wieku.

Z „Ordo agendorum in sinodo” diecezji krakowskiej wynika, że w pierwszym dniu synodu w godzinach rannych w wyznaczonym kościele gromadzili się wszyscy wezwani duchowni ubrani w komże i stuły, a biskup w otoczeniu asysty odprawiał uroczystą mszę pontyfikalną. W czasie mszy kaznodzieja wybrany z grona mistrzów i doktorów miejscowego uniwersytetu głosił kazanie do kleru. Po zakończonej mszy biskup rozpoczynał antyfonę „Exaudi nos Domine, quoniam benigna est misericordia sua” i odmawiał modlitwę „Omnipotens, sempiternus Deus”, a po niej schola śpiewała trzy psalmy: „Dominus illuminatio mea” (Ps 26), „Laetatus sum in hiis” (Ps 121) i „Ecce quam bonum et quam iucundum” (Ps 132). Następnie wszyscy zgromadzeni odmawiali Litanię do Wszystkich Świętych, po czym biskup

¹⁶ L. Zygmier, *Działalność synodalna arcybiskupa Mikołaja Trąby*, w: *Piśmienność pragmatyczna – edytorstwo źródeł historycznych – archiwistyka. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Tandeckiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. R. Czaja, K. Kopiński, Toruń 2015, s. 219-221.

¹⁷ Dla badań nad liturgią średniowiecznych synodów diecezjalnych ważną pracą jest książka Martina Klöckenera, *Die Liturgie der Diözesansynode. Studien zur Geschichte und Theologie des „Ordo ad Synodum“ des „Pontifikale Romanum“*. Mit einer Darstellung der Geschichte des Pontifikales und einem Verzeichnis seiner Drucke, Münster 1986. Natomiast w odniesieniu do synodów prowincjonalnych warto wskazać inną publikację tego autora: *Eine liturgische Ordnung für Provinzialkonzilien aus der Karolingerzeit. Der „Ordo romanus qualiter concilium agatur“ des Cod. 138 der Dombibliothek Köln, liturgiegeschichtlich erklärt*, „Annuaire Historiae Conciliorum“, 12/1980, s. 109-182.

¹⁸ J. Sawicki, *Concilia*, t. 10, s. 136. Badacz ten zamieścił też edycję akt synodalnych z 1446 r. (ibidem, s. 407-415).

¹⁹ *Sprawozdania z poszukiwań*, s. 196-201.

²⁰ L. Zygmier, „Ordo synodalis”, s. 439.

²¹ *Constitutiones synodales Warmienses*, s. 353-357.

błogosławił zgromadzonych słowami: „Ut hanc congregacionem istam benedicere digneris” i odmawiał modlitwę „Da quaesumus Ecclesiae tuae”. Po tej modlitwie diakon czytał perykopę ewangeliczną, a po niej biskup intonował hymn „Veni Creator”, który śpiewali wszyscy uczestnicy synodu w pozycji klęczącej. Na zakończenie biskup odmawiał modlitwę „Adsumus, Domine Sancte Spiritus” i wygłaszał do zgromadzonych mowę (alokucję) przewidzianą w pontyfikale. Tego samego dnia wieczorem duchowni ubrani w komże i stuły odprawiali w katedrze nieszpory, po czym uczestniczyli w uroczystej procesji²². Kolejny dzień synodu rozpoczynał się poranną mszą w katedrze wawelskiej, w czasie której głoszone było kazanie synodalne, przygotowane przez któregoś z krakowskich profesorów. Następnie wyruszyła uroczysta procesja z Wawelu do Kościoła Mariackiego, gdzie odprawiano oficjum ku czci Najświętszej Marii Panny oraz wygłaszano okolicznościowe kazanie do ludu. Po kazaniu duchowni udawali się na posiłek, a następnie wracali procesjonalnie ulicami Starego Miasta do katedry wawelskiej, gdzie rozpoczynano sądy synodalne. Jeżeli zaś procesja odbyła się pierwszego dnia wieczorem na Wzgórzu Wawelskim wówczas porządek następnego dnia wyglądał nieco inaczej od opisanego. Rozpoczynała go uroczysta msza odprawiona w katedrze przez biskupa lub przez wyznaczonego infułata, wraz z kazaniem synodalnym. Po zakończeniu mszy odmawiano wszystkie modlitwy przewidziane w pontyfikale, podobnie jak pierwszego dnia synodu. Następnie biskup z kanonikami zasiadał w stalach w prezbiterium, a inni duchowni na innych przygotowanych miejscach w katedrze, i odczytywano wybrane dekrety i kanony. Potem spośród obecnych duchownych wybierano sędziów synodalnych oraz sporządzano wykaz oskarżeń wobec występnych. Następnie archidiacon lub świadkowie synodalni zywali przed sąd poszczególne osoby, którym postawiono zarzuty łamania prawa. W zakończeniu analizowanego porządku synodalnego umieszczono wskazanie, by w kolejnym dniu synodu odczytać statuty prowincjonalne oraz dekrety soborowe²³. Dość istotne pytanie w związku z przytoczonym źródłem dotyczy kwestii, kiedy czytano statuty promulgowane na danym synodzie? Wydaje się, że miało to miejsce pierwszego dnia obrad, zaraz po alokucji biskupa, jak to było w zwyczaju w innych diecezjach. Było to tym bardziej uzasadnione, jeśliby z ważnych względów synod trwał tylko jeden dzień. Niewykluczone jednak, że również drugiego dnia obrad, kiedy cytowany porządek mówi o czytaniu dekretów i kanonów, czytano statuty synodalne, co zresztą przewidziane było w ceremonii opisanej w pontyfikalach²⁴.

Kolejne źródło, na które chciałem zwrócić uwagę, to akta synodu wrocławskiego z 1446 r., analizowane już wcześniej przez Jakuba Sawickiego. Wynika z nich, że w przeddzień rozpoczęcia synodu, a dokładnie 26 maja 1446 r. wieczorem, przybyli na synod duchowni wraz z biskupem odprawili uroczyste nieszpory w katedrze wrocławskiej. Następnie biskup Konrad Oleśnicki powołał na promotora synodu wikariusza generalnego Henryka Rorawa, a przeor dominikanów z klasztoru św. Wojciecha we Wrocławiu Piotr wygłosił kazanie, po czym odczytano mandat biskupi wzywający duchownych na synod następnego dnia rano. W piątek 27 maja rano na drzwiach katedry wywieszono pismo biskupa w sprawie zajmowania miejsc w katedrze przez przybyłych duchownych, po czym nastąpiła wspólna modlitwa brewiarzowa i msza, a po niej przewidziane w pontyfikale modlitwy na rozpoczęcie synodu

²² L. Zygnier, „*Ordo synodalis*”, s. 439-440. Por. M. Klöckener, *Die Liturgie*, s. 128 nn.

²³ L. Zygnier, „*Ordo synodalis*”, s. 440-442.

²⁴ Por. M. Klöckener, *Die Liturgie*, s. 129.

wraz z Litanią do Wszystkich Świętych. Następnie ordynariusz wraz biskupem pomocniczym, przybyłymi na obrady opatami, a także innymi ojcami synodalnymi uczestniczył w uroczystej procesji do kolegiaty Świętego Krzyża, a po powrocie do katedry wszyscy śpiewali hymn „Veni Creator” i rozpoczęła się suma pontyfikalna, odprawiona przez biskupa pomocniczego Tylmana Wessela, w czasie której kazanie synodalne wygłosił Jakub Sartoris z Nysy, lektor konwentu augustianów za murami Wrocławia. Po nabożeństwie odbyła się pierwsza sesja synodalna, na której odczytano propozycje statutów synodalnych oraz wezwano uczestników do przedstawienia postulatów w tej sprawie²⁵. Następnego dnia rano, czyli w sobotę 28 maja, w pałacu biskupa odbyła się druga sesja synodu, rozpoczęta od sprawdzenia listy obecności przez promotora synodu. Po zajęciu miejsc przez ojców synodalnych przystąpiono do obrad na temat przeczytanych poprzedniego dnia statutów synodalnych, zajęcia stanowiska w sporze między papieżem Eugeniuszem IV a soborem bazylejskim oraz w sprawie uchwalenia podatku z majątków beneficjalnych na rzecz biskupa. O ile pierwszy punkt obrad spotkał się z powszechną aprobatą, o tyle w dwóch kolejnych sprawach uczestnicy synodu prosili o dwa tygodnie do namysłu. Po ustaleniu nieobecnych w czasie obrad zamknięto drugą sesję synodu. Kolejna sesja rozpoczęła się w niedzielę 29 maja od uroczystej procesji wokół katedry, po której wszyscy udali się do pałacu biskupiego, gdzie kazanie synodalne wygłosił Baltazar z Pawłowa, rektor wrocławskiej szkoły katedralnej. Następnie promotor, posiadający mandat nieobecnego biskupa, odroczył dalsze obrady ze względu na brak zgody w dwóch sprawach omawianych poprzedniego dnia oraz konieczności zbadania zgłoszonych na piśmie zarzutów wobec duchownych oskarżonych przez świadków synodalnych²⁶. Po prawie miesięcznej przerwie odbyły się dwie kolejne sesje synodu, którym w imieniu biskupa przewodniczył opat Stefan z klasztoru cystersów w Lubiążu. Czwarta sesja odbyła się w poniedziałek 27 czerwca 1446 r. w pałacu biskupim, a podczas jej trwania kolejny raz dyskutowano nad statutami synodalnymi oraz kwestią obediencji i podatku od duchownych. Ze względu na brak wyraźnego stanowiska kapituły katedralnej co do dwóch ostatnich spraw dalsze obrady odłożono do piątku 1 lipca 1446 r. Wyznaczonego dnia w pałacu biskupim odbyła się piąta sesja synodu, podczas której przyjęto uzupełnienia do statutów synodalnych, opowiedziano się za obediencją wobec papieża Eugeniusza IV oraz wyrażono zgodę na opodatkowanie duchowieństwa w wysokości 4 groszy od grzywny dochodu z beneficjów taksowanych oraz 2 groszy z beneficjów nie taksowanych. Po zatwierdzeniu tychże uchwał przez przewodniczącego synodu i wyrażeniu zgody ze strony kapituły katedralnej, w imieniu której przemawiał dziekan wrocławski Mikołaj Stock, obrady synodu zostały zamknięte²⁷. Warto dodać, że opisany synod w pierwotnym założeniu miał obradować tylko trzy dni, czyli do piątku 27 maja do niedzieli 29 maja 1446 r. Jednak dyskusja podczas obrad oraz brak powszechnej zgody co do złożenia obediencji papieżowi Eugeniuszowi IV i opodatkowania duchowieństwa spowodowały, że biskup wyznaczył dodatkową turę synodu, która miała trwać od poniedziałku 27 czerwca do piątku 1 lipca 1446 r. Wydaje się więc, że normalną praktyką w tej diecezji były trzydniowe obrady synodalne.

Na oddzielną uwagę zasługuje wymieniona w obu przywołanych tu źródłach uroczysta procesja w czasie trwającego synodu, która w Krakowie wyruszała z katedry wawelskiej

²⁵ J. Sawicki, *Concilia*, t. 10, s. 132.

²⁶ *Ibidem*, s. 133.

²⁷ *Ibidem*, s. 133-135.

do Kościoła Mariackiego, a we Wrocławiu z katedry św. Jana Chrzciciela do kolegiaty Świętego Krzyża. Niewątpliwie był to ważny punkt uroczystości synodalnych, który miał zapewnić udział w nich zarówno duchownym nie wzywaniemu na synod, jak i wiernym świeckim. Zwyczaj ten tłumaczyłby odnotowanie w księdze miejskiej Krakowa zapowiedzi synodu biskupa Piotra Wysza z 1394 r.²⁸ Organizacja procesji ulicami Krakowa, a także wspólne nabożeństwo w Kościele Mariackim, połączone z uroczystym posiłkiem wydanym na cześć przybyłych do stolicy duchownych, wyjaśniałyby zaangażowanie się rady miasta w przygotowanie godnej oprawy obrad synodalnych. Być może był to lokalny zwyczaj, który zarówno w okresie rządów biskupa Piotra Wysza jak i Zbigniewa Oleśnickiego był jednym z elementów organizacji krakowskich synodów²⁹. Czy podobne zwyczaje istniały w innych diecezjach trudno powiedzieć, choć wykluczyć tego się nie da.

W przeciwieństwie do przedstawionych opisów synodów z terenu metropolii gnieźnieńskiej nie ma z badanego okresu źródeł, które pozwoliłoby na odtworzenie przebiegu synodów w diecezjach frankońskich. Wiadomo jedynie, że nieodłącznym ich elementem były kazania synodalne do duchowieństwa. Jedno z nich na synodzie w Eichstätt w 1435 r. wygłosił kanonik Johann von Eyb³⁰, natomiast na synodzie bamberskim w 1448 r. kazanie do duchowieństwa głosił Heinrich Steinbach, licencjat teologii i kaznodzieja katedry bamberskiej³¹. Znane są natomiast nieco późniejsze akta synodu biskupa Gottfrieda z 7 i 8 marca 1452 r.³², które pozwalają przypuszczać, że opisany w nich przebieg ceremonii i obrad mógł przebiegać w podobny sposób i we wcześniejszych latach. Synod ten rozpoczął się we wtorek 7 marca rano od wspólnej modlitwy brewiarzowej w katedrze. Kolejnymi punktami liturgii synodalnej były: hymn „Veni Creator”, uroczysta msza święta pontyfikalna z formularza o Zwiastowaniu NMP oraz Litania do Wszystkich Świętych. Kazanie synodalne głosił Johannes Schimmelpfenningk, licencjat Pisma Świętego. Po części liturgicznej rozpoczęto obrady, podczas których promotor synodu, licencjat dekretów, Anton Guntheri, odczytał statuty synodu prowincjonalnego mogunckiego z 1451 r., a także bulle soboru bazylejskiego oraz statuty synodu bamberskiego odbytego pod przewodnictwem legata papieskiego kardynała Mikołaja z Kuzy. Na posiedzeniu popołudniowym, które rozpoczęło się w katedrze o godzinie pierwszej po południu, odczytano traktaty św. Tomasza z Akwinu na temat prawd wiary i sakramentów świętych. Drugiego dnia synodu, w środę 8 marca rano, liturgię rozpoczęto od hymnu „Veni Creator” oraz mszy świętej odprawianej z formularza o Duchu Świętym. Po mszy wszyscy ojcowie synodalni zajęli swoje miejsca i rozpoczęto obrady. W czasie ich trwania odczytano statuty synodalne, które promulgował biskup. Na zakończenie synodu promotor przypominał wszystkim o obowiązku odpisania uchwalonych statutów w ciągu dwóch miesięcy oraz podał zgromadzonym datę przyszłorocznego synodu, który miał się zebrać we wtorek po trzeciej niedzieli wielkanocnej³³.

Gdy chodzi o państwo zakonu krzyżackiego, to z analizy dekretów konwokacyjnych znanych z „Formularza z Uppsali” wynika, że w diecezji sambijskiej istniał zwyczaj

²⁸ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, wyd. F. Piekosiński, J. Szujski, cz. 2, Kraków 1878, s. 114.

²⁹ L. Zygnier, „*Ordo synodalis*”, s. 441.

³⁰ A. Wendehorst, *Das Bistum Eichstätt, Teil I: Die Bischofsreihe bis 1535*, Berlin 2006, s. 199.

³¹ *Die Bamberger Synoden*, s. 26-27.

³² *Synodicon*, s. 273-302.

³³ *Ibidem*, s. 119.

rozpoczynania synodu wspólnymi niesporami w katedrze, a następnego dnia każdy z przybyłych na synod duchownych miał odprawić mszę/uczestniczyć we mszy za zmarłych³⁴. Również w diecezji chełmińskiej – o czym mówi dekret konwokacyjny z 1438 r. – synod rozpoczynano od wspólnego nabożeństwa wieczornego w katedrze, na które mieli obowiązek przybyć wszyscy wezwani duchowni ubrani w komżę i stułę, po czym kontynuowano obrady następnego dnia³⁵. Późniejsze akta synodu warmińskiego z 1497 r. potwierdzają, że także w tej diecezji synod rozpoczynał się niesporami połączonymi z egzekwiami za zmarłych oraz egzortą do duchownych. Natomiast następnego dnia rano, na uderzenie wielkiego dzwonu, wszyscy duchowni ubrani w komże i birety udawali się do lidzbarskiej fary, gdzie odprawiana była uroczysta msza święta z formularza o Trójcy Świętej wraz z kazaniem synodalnym do duchownych, a następnie odbywały się obrady oraz sądy synodalne. Poszczególni kapłani – podobnie jak w diecezji sambijskiej – odprawiali tego dnia msze za zmarłych, a jeżeli poprzedniego wieczoru uczestniczyli w egzekwiach i rano we mszy pontyfikalnej na rozpoczęcie synodu, to wówczas dostępowali 40-dniowego odpustu³⁶.

Zachowane źródła zawierają też informacje na temat przebiegu synodu odprawionego w katedrze ryskiej 18 i 25 lutego 1437 r. Jak wynika z zachowanego porządku tego synodu, obejmował on dwie uroczyste sesje (na rozpoczęcie i na zakończenie). Pierwsza z nich rozpoczęła się w poniedziałek 18 lutego 1437 r. około godziny dziewiętej. Jej pierwszym punktem była msza święta pontyfikalna z formularza o Duchu Świętym z udziałem arcybiskupa Henniga Scharpenberga, biskupa ozylskiego Jana Schutte, biskupa kurlandzkiego Jana Thiergarta oraz innych dostojników kościelnych ubranych w stroje chórowe. W czasie mszy kazanie synodalne wygłosił kanonik ryski Medeblik, bakałarz Pisma Świętego. Po zakończonej mszy arcybiskup ryski zwrócił się do zgromadzonych z krótką mową (alokucją) na temat gorliwości w pełnieniu urzędu biskupiego, godnym sprawowaniu służby Bożej oraz zachowaniu karności kapłańskiej. Następnie odczytano propozycje statutów, które poddano pod dyskusję zgromadzonych oraz omówiono stan karności kościelnej w całej metropolii. Po tej części notariusz Wawrzyniec Werner odczytał bulle soborowe, jakie wpłynęły na ręce arcybiskupa, w tym dekret bazylejski o synodach prowincjonalnych oraz synodach diecezjalnych. Na zakończenie sesji głos zabrał arcybiskup Hennig, wzywając wszystkich do wypełnienia zaleceń soborowych i synodalnych oraz pilnego czuwania nad ich przestrzeganiem w poszczególnych diecezjach³⁷. Druga sesja, kończąca synod prowincjonalny, odbyła się w katedrze w poniedziałek 25 lutego 1437 r. Rozpoczęła ją msza święta pontyfikalna z formularza o Trójcy Świętej z udziałem arcybiskupa, biskupów i dostojników kościelnych ubranych w stroje chórowe. Po jej zakończeniu wszyscy zajęli wyznaczone im miejsca, a notariusz Wawrzyniec Werner odczytał zgromadzonym dekrety soboru bazylejskiego. Następnie arcybiskup Henning promulgował statuty synodalne, polecił notariuszom sporządzenie urzędowych odpisów wydanych na synodzie uchwał i zamknął obrady³⁸. Podobny przebieg miał zapewne synod biskupów pruskich odprawiony w czerwcu 1427 r. w Elblągu, przy czym obradował on nie pod przewodnictwem metropolity, ale biskupa chełmińskiego

³⁴ „Formularz z Uppsali”, nr 327, 328, 391.

³⁵ *Constitutiones synodales Warmienses*, s. 291.

³⁶ *Ibidem*, s. 23-26.

³⁷ *Ibidem*, s. 353-356.

³⁸ *Ibidem*, s. 356-357.

Jana Marienau, który wygłosił kazanie synodalne³⁹, natomiast uchwalone wówczas statuty zostały później promulgowane przez arcybiskupa ryskiego⁴⁰.

Ustawodawstwo synodalne – „księgi synodalne” – statuty synodalne jako instrument formacji duchownych i katechizacji wiernych

Ponad 40 zbiorów uchwał synodalnych będących przedmiotem prezentowanych tu badań nie pozwala mi na całościowe omówienie ich treści, gdyż jest to materiał na oddzielne studium. Natomiast na kilka wątków chciałbym zwrócić uwagę w kontekście prowadzonych ostatnio badań. Przede wszystkim chciałem zauważyć, że wszystkie analizowane tu zbiory prawne można – za Pavlem Kraffem – podzielić na trzy grupy, uwzględniając ich budowę i treść: 1. kodyfikacje, stanowiące jednolity i uporządkowany zbiór norm prawnych ułożonych według systematyki Dekretalów (iudex, iudicium, clerus, connubia, crimen) – przy czym zdaniem cytowanego autora chodziło tu wyłącznie o statuty prowincjonalne, z czym można polemizować; 2. zbiory statutów podzielone na dość obszerne artykuły zawierające narrację, dyspozycję i sankcję, 3. zwięźle sformułowane statuty (uchwały) odnoszące się głównie do spraw bieżących w życiu Kościołów partykularnych⁴¹. W grupie kodyfikacji czeski historyk słusznie wymienił zwód Mikołaja Trąby z 1420 r. Biorąc natomiast pod uwagę inne uchwały tu omawiane, w grupie tej należy również umieścić zbiór statutów prowincjonalnych ryskich z 1428 r., kodyfikację plocką Jakuba z Kurdwanowa z 1398/1423 r., a także zbiór statutów wüzburgskich biskupa Gottfrieda z 1446 r. Wśród zbiorów statutów Pavel Krafl wskazał między innymi na uchwały synodów wrocławskich: biskupa Konrada Oleśnickiego z 1446 r., biskupa Waclawa Legnickiego z 1410 r. oraz biskupa Piotra Nowaka z 1448 r. Na pewno należałoby dodać do nich zbiór statutów biskupa Waclawa Legnickiego z 1406 r. W grupie tej powinien znaleźć się ponadto zbiór statutów prowincjonalnych elbląskich z 1427 r., a także statuty następujących diecezji: Bamberg (1433), Eichstätt (1434, 1447), Würzburg (1407), Gniezno (1408, 1411), Kraków (1394/1396, 1408, 1420, 1436), Poznań (1413, 1420), Włocławek (1402), a także statuty diecezji warmińskiej (1373/1401 – statuty najstarszego synodu), pomezkańskiej (1411), sambijskiej (ok. 1427) i chełmińskiej (1438). Do grupy trzeciej natomiast można zaliczyć statuty prowincjonalne kaliskie (1406), łęczyckie (1425) i ryskie (1437) oraz uchwały synodów diecezjalnych obradujących w Lidzbarku Warmińskim w latach 1373-1401 (uchwały dwóch synodów), Würzburgu (1411), Fürstenwalde (1422), Radziejowie (1427), Kwidzynie (1428, 1440), Królewcu (1441) i Krakowie (1446). Oczywiście przedstawiona tu klasyfikacja nie zamyka innych możliwości usystematyzowania omawianego materiału ustawodawczego.

Pisząc o ustawodawstwie synodalnym, warto też zwrócić uwagę na dwie kwestie związane z redakcją uchwał synodalnych. Po pierwsze przy redakcji tychże uchwał korzystano z wielu źródeł, często statutów innych diecezji i prowincji kościelnych, a niekiedy odwoływano się do uchwał wcześniejszych synodów. W ten sposób analizowane zbiory synodalne potwierdzają znaną historykom tezę na temat „wędrówki statutów” w Kościele średniowiecznym⁴².

³⁹ O. Günther, *Eine Predigt vom preußischen Provinzialkonzil in Elbing 1427 und die „Ermahnung des Carthäusers“*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“, 59/1919, s. 94-111.

⁴⁰ *Constitutiones synodales Warmienses*, s. 301-306.

⁴¹ P. Krafl, *Wybrane aspekty*, s. 476.

⁴² J. Helmuth, *Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich. Vorüberlegungen zu einem möglichen Projekt*, w: *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergle-*

Już wcześniej bowiem zauważono wpływ kodyfikacji mogunckiej z 1310 r. oraz kodyfikacji praskiej z 1349 r. na kodyfikację Mikołaja Trąby z 1420 r.⁴³ Wpływ wspomnianych kodyfikacji widać również przy redagowaniu zbiorów prawa diecezjalnego metropolii gnieźnińskiej, między innymi kodyfikacji plockiej z 1398/1423 r. oraz kodyfikacji poznańskiej z 1420 r.⁴⁴ Bp Walenty Wójcik podkreślał, że z kodyfikacji mogunckiej z 1310 r. korzystali także redaktorzy kodyfikacji wüzburgskiej⁴⁵. O wpływie kodyfikacji mogunckiej na statuty diecezji Eichstätt z 1447 r. pisał z kolei Eduard Otto Kehrberger⁴⁶. Autor ten dowodził również wpływu statutów strasburskich z 1341 r. na zbiór statutów bamberskich z 1433 r.⁴⁷ Idąc tym śladem, Peter Johannek wykazał wpływ statutów strasburskich z 1345 r. na statuty bamberskie Lamprechta von Brunna z 1378 r.⁴⁸ Natomiast Andrzej Radziwiński pisał o zależnościach między statutami poszczególnych diecezji pruskich, wskazując w statutach pomezzańskich Kaspara Linkego z 1440 r. zapożyczenia z wcześniejszych statutów Jana Mewe z 1428 r., a w statutach warmińskich Franciszka Kuhschmalza z 1449 r. zapożyczenia z uchwał synodalnych biskupa Henryka Sorboma z przełomu XIV i XV wieku⁴⁹.

Po drugie chciałem podkreślić, że mimo wielu zbieżności między zbiorami statutów różnych diecezji i prowincji kościelnych da się dostrzec pewną „regionalną” specyfikę widoczną przy redagowaniu norm synodalnych, o czym już wcześniej pisali inni autorzy⁵⁰. Owa „złożona tożsamość statutów kościelnych” – jak nazwał ją Stanisław Bylina⁵¹ – wynikała z różnych uwarunkowań i specyficznych dla danego rejonu tradycji. Przykładem mogą tu być statuty diecezji pruskich analizowane przez Andrzeja Radziwińskiego, zawierające wiele odniesień do codziennych problemów diecezji pruskich, które w innych rejonach nie występowały⁵². Niemalą rolę w budowaniu tradycji synodalnej odgrywała ciągłość w usta-

ichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven der historischen Komparatistik, hg. v. M. Borgolte, Berlin 2001, s. 159 nn. (tu również podane liczne przykłady, na czele ze słynnymi statutami z Nîmes z 1252 r., które spotkały się z recepcją nie tylko w diecezjach francuskich, hiszpańskich i niemieckich, ale dotarły także na Węgry, Śląsk i do Polski).

⁴³ W. Wójcik, *Wpływ kodyfikacji praskiej z 1349 r. na polskie ustawodawstwo synodalne*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, 8/1976, s. 239 nn.; L. Zygmunt, *Działalność synodalna arcybiskupa Mikołaja Trąby*, s. 222-223.

⁴⁴ S. Zachorowski, *Jakób biskup plocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396-1425*, Kraków 1915, s. 13-21; J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 7: *Synody diecezji poznańskiej i ich statuty*, Poznań 1952, s. 32; W. Wójcik, *Wpływ kodyfikacji*, s. 260-262; L. Zygmunt, *Kodyfikacja plocka biskupa Jakuba Kurdwanowskiego z przełomu XIV i XV wieku*, w: *W mazowieckiej przestrzeni kulturowej. Prace ofiarowane w 80. Rocznice urodzin Profesora Ryszarda Juszkiewicza*, red. B. Dymek, Warszawa 2007, s. 68-69.

⁴⁵ W. Wójcik, *Wpływ kodyfikacji*, s. 238.

⁴⁶ E.O. Kehrberger, *Provincial- und Synodalstatuten des Spätmittelalters. Eine quellenkritische Untersuchung der Mainzer Provinzialgesetze des 14. und 15. Jahrhunderts und der Synodalstatuten der Diözesen Bamberg, Eichstätt und Konstanz*, Stuttgart 1938, s. 71 nn.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 38 nn.

⁴⁸ P. Johannek, *Zur kirchlichen*, s. 249-250.

⁴⁹ A. Radziwiński, *Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012, s. 180, przyp. 37.

⁵⁰ P. Wiegand, *Diözesansynoden und bischöfliche Statutengesetzgebung im Bistum Kammin. Zur Entwicklung des partikularen Kirchenrechts im spätmittelalterlichen Deutschland*, Köln 1998, s. 137; J. Helmuth, *Partikularsynoden*, s. 162-163.

⁵¹ S. Bylina, *Statuty synodalne jako instrument chrystianizacji wsi w późnym średniowieczu*, w: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 283.

⁵² A. Radziwiński, *Kościół i duchowieństwo*, s. 181 nn.

wodawstwie danej diecezji, kiedy to biskupi, ogłaszając kolejne zbiory statutów, wykorzystywali uchwały swoich poprzedników. W ten sposób kolejne zbiory statutów stanowiły – co zauważył już Peter Johannek⁵³ – uzupełnienia („addiciones”) wcześniejszych uchwał poprzez dopisywanie nowych statutów do już wcześniej wydanych, a także częściową ich nowelizację. Widać to w omawianych tu zbiorach uchwał synodalnych diecezji frankońskich i pruskich, co nie oznacza, że biskupi polscy nie stosowali takich praktyk, skoro często w statutach odwoływali się do „kanonów i konstytucji” swoich poprzedników. Jak pisał Jerzy Kłoczowski, „w końcu XIV i w pierwszej połowie XV wieku cały szereg diecezji polskich, jak Płock, Poznań, Kraków, Przemyśl i inne, uzyskuje własne, obszerne i dobrze opracowane ustawy, uwzględniające obok ustawodawstwa ogólnokościelnego i prowincjonalnego także swoiste problemy każdego rejonu”⁵⁴. Tak właśnie powstały „księgi synodalne”⁵⁵, które w okresie późnego średniowiecza posiadały niemal wszystkie archidiecezje i diecezje. O takiej księdze zawierającej kodyfikację arcybiskupa Mikołaja Trąby z 1420 r. pisał już wcześniej kard. Péter Erdő⁵⁶. W diecezji bamburskiej o księdze synodalnej, w której zawarte były wszystkie konstytucje i uchwały synodalne, mówią uchwały synodu biskupa Lamprechta w 1378 r.⁵⁷ O księdze („libellum”), gdzie wpisane miały być uchwały synodalne obecnego biskupa oraz jego poprzedników, mowa jest w prologu do statutów wüzburgskich z 1446 r.⁵⁸ Wydane ostatnio przez Martę Czyżak i Andrzeja Radziwińskiego statuty diecezji chełmińskiej dowodzą, że rękopis z którego korzystali ich wydawcy, powstał właśnie na bazie „liber synodalis” diecezji chełmińskiej, która zawierała statuty biskupa Jana Marienau z 1438 r. („statuta antiqua diocoesis Culmensis”), statuty biskupa Stefana z Nidzicy z 1481 r. („sequuntur aliae addiciones”) i statuty biskupa Mikołaja Chrapickiego z 1498 r. („aliae addiciones”)⁵⁹. Podobnie było również z wydanymi przez ks. Franza Hiplera statutami biskupa warmińskiego Henryka Sorboma z przełomu XIV i XV wieku⁶⁰, statutami sambijskimi biskupa Michała Junge z lat 1427-1441⁶¹, a także statutami biskupa Jana Rymana z 1411 r.⁶², uzupełnionymi przez biskupa Jana Mewe i Kaspara Linkego w latach 1428-1440⁶³, stanowiącymi „księgę synodalną” diecezji pomezkańskiej. W diecezji płockiej uchwały synodalne były wpisywane

⁵³ P. Johannek, *Zur kirchlichen*, s. 249.

⁵⁴ J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 257.

⁵⁵ Na ich temat zob. np. B.A. Rodríguez, F.C. Rodríguez, A. García y García, *Liber synodalis. Para la historia de un concepto*, w: *Studia in honorem eminentissimi cardinalis Alphonsi M. Stickler*, ed. R.I. Card. Castilio Lara, Rome 1992, s. 1-11; P. Erdő, *Polnische Quellen des großen Synodalbuchs von Eszregom (1382)*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung“, 83/1997, s. 377-391; idem, *Synodalbücher der Kirchenprovinzen von Gnesen, Prag und Salzburg. Zu den Erscheinungsformen einer spätmittelalterlichen literarischen Gattung*, „Rivista Internazionale di Dritti Comune“, 10/1999, s. 9-36; P. Wiegand, *Diözesansynoden*, s. 53.

⁵⁶ P. Erdő, *Synodalbücher*, s. 12-17.

⁵⁷ P. Johannek, *Zur kirchlichen*, s. 251-252.

⁵⁸ *Synodicon*, s. 234.

⁵⁹ M. Czyżak, A. Radziwiński, *Earliest Synod Statutes of John Marienau, Bishop of Chelmno, from the First Half of 15th Century*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae”, 24/2019, s. 119-134

⁶⁰ *Constitutiones synodales Warmienses*, s. 1-10.

⁶¹ *Ibidem*, s. 261-272.

⁶² *Ibidem*, s. 273-282.

⁶³ *Ibidem*, s. 283-287.

do księgi katedry plockiej zwanej „ordinarius sive speculum chori”⁶⁴. Być może za rządów biskupa Jakuba powstała oddzielna „księga synodalna” tejże diecezji i była ona w użyciu jeszcze w drugiej połowie XV wieku⁶⁵. Skądinąd wiadomo, że w 1486 r. biskup plocki Piotr z Chodkowa nakazał sporządzić nowy odpis statutów biskupa Jakuba wraz z odpisem kodyfikacji Mikołaja Trąby z 1420 r., a liczne poprawki, uzupełnienia i glosy pochodzące z XV-XVI wieku, świadczą o praktycznym korzystaniu z tego rękopisu⁶⁶. Zapewne również w diecezji poznańskiej na początku XV wieku istniała „księga synodalna”, a jej podstawą były statuty biskupa Piotra Wysza z 1413 r. (tzw. statuty Mikołaja z Pyzdr), które następnie zostały włączone do zbioru biskupa Andrzeja Łaskarza z 1420 r.⁶⁷ W diecezji krakowskiej o „księdze synodalnej” mówi prolog do statutów biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1436 r.⁶⁸ Również w diecezji wrocławskiej synod biskupa Rudolfa, który zebrał się 18 października 1473 r. we Wrocławiu, rozpoczął swoje obrady od odczytania niektórych statutów zapisanych w „księdze statutów prowincjonalnych i synodalnych” („librum statutorum provincialium et synodalium”)⁶⁹, która – jak przypuszczał Jakub Sawicki – zawierała statuty wieluńsko-kaliskie z 1420 r. oraz wcześniejsze statuty synodalne wrocławskie biskupów Wacława Legnickiego, Konrada Oleśnickiego i Piotra Nowaka⁷⁰. Nie ma więc wątpliwości, że „libri synodales” znane średniowiecznych diecezji zachodniej i południowej Europy były w użyciu również we Frankonii, w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach, na Śląsku oraz w monarchii Władysława Jagiełły.

Dość istotną kwestią we współczesnych badaniach nad synodami jest próba ukazania synodów oraz wydawanych na nich statutów synodalnych jako narzędzia formacji duchownych i katechizacji wiernych. Jak pisał Johannes Helmraath, problem wykształcenia duchownych i katechizacji wiernych pojawiał się wielokrotnie w średniowiecznych statutach synodalnych we Francji, Hiszpanii i Anglii⁷¹. Również w Niemczech w okresie późnego średniowiecza coraz częściej statuty akcentowały potrzebę odpowiednich kwalifikacji moralnych i odpowiedniego wykształcenia niższego kleru. Powołując się na przykład ustawodawstwa synodalnego diecezji wüzburgskiej – a dokładnie na cytowane już badania Petera Langa⁷² – niemiecki historyk podkreślił, że w statutach tejże diecezji sprzed 1400 r. kwestie dotyczące duchownych i duszpasterstwa stanowiły 7,7% materii statutowej, natomiast po 1400 r. wzrosły do 12,1%. Podobnie było z normami statutowymi dotyczącymi obecności

⁶⁴ J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 6: *Synody diecezji plockiej i ich statuty*, Warszawa 1952, s. 181, 184.

⁶⁵ L. Zygmunt, *Instytucja synodu diecezjalnego w życiu Kościoła plockiego (XIII-XVIII wiek)*, w: *Mazowsze w retrospektywie badawczej. Dynastie, instytucje, społeczeństwo*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, B. Dźwigala, Kraków 2016, s. 147.

⁶⁶ Chodzi tu o rękopis z Biblioteki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie nr 1559. Zob. J. Sawicki, *Concilia*, t. 6, s. 17-25; E. Knapke, *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 57 (2002), s. 19-20. Cytowany tu rękopis pod względem gatunku źródeł synodalnych zalicza się do tzw. „catena”, o których pisał swego czasu ks. Jaroslav Polc, *Councils and Synods of Prague and their Statutes 1362-1395*, „Apollinariis”, 52/1979, s. 206.

⁶⁷ L. Zygmunt, *Synody diecezjalne*, s. 205.

⁶⁸ S. Zachorowski, *Statuty synodalne krakowskie Zbigniewa Oleśnickiego (1436, 1446)*, Kraków 1915, s. 45.

⁶⁹ J. Sawicki, *Concilia*, t. 10, s. 499.

⁷⁰ Ibidem, s. 170.

⁷¹ J. Helmraath, *Partikularsynoden*, s. 166-168.

⁷² P.T. Lang, *Die Synoden in der alten Diözese Würzburg*, „Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte“, 5/1986, s. 82.

duchownych na synodach oraz znajomości i posiadania przez nich statutów, które wzrosły odpowiednio z 1,9% przed 1400 r. do 4% po 1400 r.⁷³ Nieprzypadkowo w statutach z tego okresu można odnaleźć ślady krótkich traktatów duszpasterskich, jak chociażby „De periculis contingentibus circa sacramentum Eucharistiae et de remediis eorum” Tomasza z Akwinu w statutach wüzburgskich biskupa Gottfrieda z 1446 r.⁷⁴, czy kompendium duszpasterskie w statucie krakowskich biskupa Wojciecha Jastrzębca, na które zwrócił już wcześniej uwagę Krzysztof Ożóg⁷⁵. Te krótkie traktaty połączone ze statutami synodalnymi w jedną „księgę synodalną” tworzyły swoiste kompendia prawno-duszpasterskie, w których zawarte były podstawowe normy dotyczące duszpasterstwa parafialnego, i w których każdy „ksiądz znajdował dla siebie szczegółowe instrukcje i rady na co dzień, tak co do sposobu życia, ubioru, zachowania, jak i stosunku do patrona, własnych parafian, innych ludzi”⁷⁶. Praktyczny zmysł redaktorów uchwał synodalnych, dbających skądinąd o systematyczność i przejrzystość całego zbioru, zmuszał ich niekiedy do konstruowania zdań długich i zawiłych, aby ułatwić odbiorcom zrozumienie i zapamiętanie przepisu, wyrażonego w rozwlekłych zdaniach, ale z pominięciem rozbudowanej terminologii prawniczej⁷⁷. Warto dodać, że poza uchwałami synodalnymi czytany w czasie obrad i potem odpisywanymi przez duchownych, podobną rolę formacyjną odgrywały też kazania synodalne do kleru⁷⁸. Dlatego obok prawników, którzy czuwali nad redakcją uchwał synodalnych, również wyznaczani przez biskupów kaznodzieje synodalni pełnili ważną rolę w czasie zgromadzeń synodalnych, gdyż – jak pisał Mateusz z Krakowa w kazaniu do duchowieństwa archidiecezji praskiej z 1386 r. – „przemawiać [...] na synodzie to tyle, co wypełniać arcybiskupowski obowiązek pouczenia zgromadzonych z całej prowincji duchownych w dziedzinie doktryny, a poprzez nich i lud wierny, korygując błędy popełniane w przeszłości, przestrzegając przed przyszłymi i kierując uwagę ku temu, co czynić obecnie należy”⁷⁹.

Analizowane zbiory synodalne dostarczają również informacji na temat ich roli w katechizacji wiernych i rozwoju kultury religijnej (chrześcijańskiej) w poszczególnych wspólnotach parafialnych. Statuty synodalne nie tylko bowiem wyznaczały podstawowe ramy prawno-organizacyjne duszpasterstwa i szkolnictwa parafialnego, akcentując między innymi zasadę tzw. przymusu parafialnego czy wyznaczając podstawowe obowiązki religijne każdego dorosłego chrześcijanina (spowiedź i komunię wielkanocną, obowiązek udziału we mszy niedzielnej i świątecznej, powstrzymanie się od pracy w dni świąteczne, przyjmowanie innych sakramentów i zachowywanie postów)⁸⁰, ale również były podstawowymi przekaznikami decyzji hierarchii kościelnej szczebla prowincjonalnego i diecezjalnego do kleru

⁷³ J. Helmraht, *Partikularsynoden*, s. 168.

⁷⁴ *Synodicon*, s. 249-250.

⁷⁵ K. Ożóg, *Kleine Pastoralkompendien in den spätmittelalterlichen Synodalstatuten Polens*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hg. v. N. Kruppa, L. Zygnier, Göttingen 2006, s. 227 nn.

⁷⁶ J. Kłoczowski, *Młodsza Europa*, s. 256.

⁷⁷ S. Zachorowski, *Jakób biskup*, s. 44.

⁷⁸ L. Zygnier, *Późnośredniowieczne synody narzędziem reformy Kościoła*, w: *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła*, red. T. Gałuszka, T. Graff, G. Ryś, Kraków 2013, s. 438-439.

⁷⁹ Mateusz z Krakowa, *Kazanie synodalne na temat słów Apostoła Pawła „Godnie postępujcie”*, w: Mateusz z Krakowa, *O praktykach kurii rzymskiej oraz 2 kazania synodalne o naprawie obyczajów kleru*, tłum. W. Seńko, Warszawa 1970, s. 121.

⁸⁰ S. Bylina, *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 16.

parafialnego, a za jego pośrednictwem do wiernych świeckich⁸¹. W tym kontekście na uwagę zasługują statuty prowincjonalne ryskie z 1428 r., na które już wcześniej zwrócił uwagę Andrzej Radziwiński, podkreślając, że nakładały one na plebanów kościołów parafialnych obowiązek ogłaszania z ambony – zapewne w języku mieszkańców danej parafii – kilka razy w roku postanowień synodalnych odnoszących się do postępowania wiernych. Dotyczyły one między innymi zakazu pracy i handlu oraz grania w kości w dni świąteczne, zasady równości w zawieraniu kontraktów kupna i sprzedaży, zakazu działania świeckich na niekorzyść swoich kościołów lokalnych, zakazu zawierania związków małżeńskich bez zapowiedzi, a także zakazu pomocy zbrojnej i materialnej dla Saracenów i Rusinów oraz fałszowania monety⁸². Do tego dochodził również obowiązek przypominania wiernym o obowiązku chrztu dzieci w niebezpieczeństwie śmierci i nauczania kobiet formuły chrzcielnej⁸³, a także nauczania wiernych (głównie dzieci) podstawowych tekstów modlitewnych oraz formuł katechizmowych, o których mówiły nie tylko statuty omawianych tu diecezji⁸⁴.

W metropolii gnieźnieńskiej już od końca XIII wieku statuty nakazywały plebanom i wikariuszom objaśniać i nauczać w ramach niedzielnej ekshortacji „Składu Apostolskiego”, „Modlitwy Pańskiej” i „Pozdrowienia Anielskiego” w języku polskim⁸⁵. W diecezji wrocławskiej – uwzględniając specyfikę mieszkańców Śląska – statuty mówiły o nauczaniu wspomnianych modlitw w dwóch językach używanych na terenie diecezji, tj. po niemiecku i po polsku⁸⁶. Również w diecezjach pruskich statuty przypominały o obowiązku odmawiania z wiernymi po kazaniu, wraz ze spowiedzią generalną, trzech podstawowych modlitw „in vulgari”⁸⁷. Z kolei od początku XV wieku statuty synodalne metropolii gnieźnieńskiej wymagały nauczania i objaśniania wiernym Dziesięciorga Przykazań⁸⁸. Pomocną rolę w wypełnianiu tego obowiązku spełniały wierszowane Dekalogi w językach narodowych, które były prostym, przystępnym i łatwym do zapamiętania wykładem podstawowych zasad życia chrześcijanina⁸⁹. Warto dodać, że duchowni byli zobowiązani do kontrolowania wiernych ze znajomości wspomnianych modlitw i formuł katechizmowych. Na przykład statuty krakowskie biskupa Wojciecha Jastrzębca z 1420 r. przypominały spowiednikom o napominaniu penitentów nie znających tekstów „Modlitwy Pańskiej” i „Składu Apostolskiego” i nakazywaniu ich opanowania⁹⁰. W diecezjach pruskich znajomości tych modlitw statuty wymagały między innymi od narzeczonych mających zawrzeć związek małżeński oraz od rodziców chrzestnych⁹¹. Uchwały synodalne przypominały ponadto, że nauczanie chłopców i młodzieży męskiej modlitw i podstaw katechizmu było jednym z głównych obowiązków

⁸¹ Idem, *Statuty synodalne*, s. 283.

⁸² A. Radziwiński, *Kościół i duchowieństwo*, s. 194.

⁸³ H. Flachenecker, *Das beständige Bemühen um Reform. Zu Synoden und Synodalstatuten in den fränkischen Bistümern des 14./15. Jahrhunderts*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Göttingen 2006, s. 68.

⁸⁴ Zob. np. J. Helmraath, *Partikularsynoden*, s. 167.

⁸⁵ S. Bylina, *Statuty synodalne*, s. 275.

⁸⁶ Idem, *Chryścianizacja wsi*, s. 50.

⁸⁷ A. Radziwiński, *Kościół i duchowieństwo*, s. 184.

⁸⁸ S. Bylina, *Chryścianizacja wsi*, s. 51-52.

⁸⁹ I. Skierska, *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008, s. 111.

⁹⁰ S. Bylina, *Statuty synodalne*, s. 276 (tu błędna data synodu – 1423).

⁹¹ A. Radziwiński, *Kościół i duchowieństwo*, s. 186.

nauczycieli szkół parafialnych⁹². Od XV wieku w statutach synodalnych przypominało też o obowiązku głoszenia w parafiach kazań w językach narodowych, które miały być wykładem perykop ewangelicznych czytanych w czasie niedzielnej liturgii⁹³. Ponadto w uchwałach synodalnych z tego okresu – między innymi w statutach poznańskich Andrzeja Łaskarza z 1420 r. oraz w statutach diecezji pruskich – wiele miejsca zajmowały kwestie tradycyjnej kultury ludowej, a przede wszystkim popularnych głównie w wiejskim kręgu kulturowym tradycyjnych obrzędów ludowych, który nie mieściły się w obrzędowości chrześcijańskiej i wzbudzały zdecydowany sprzeciw Kościoła. Stąd publiczne odczytywanie w kościołach statutów synodalnych piętnujących różne praktyki magiczne i zakazane obrzędy ludowe było jednym z ważnych tematów katechizacji w okresie późnego średniowiecza, choć szczegółowe omawianie tego zagadnienia przekracza ramy niniejszego szkicu⁹⁴.

Podsumowanie

Przedstawione w niniejszym szkicu badania i różne zagadnienia związane z życiem synodalnym metropolii gnieźnieńskiej oraz diecezji pruskich i frankońskich końca XIV i pierwszej połowy XV wieku skłaniają do pewnych ogólnych wniosków i postulatów badawczych. Przede wszystkim należy podkreślić, że we wszystkich badanych diecezjach synody stanowiły ważną instytucję szeroko rozumianego życia kościelnego. Jednak częstotliwość ich zwoływania była różna w poszczególnych diecezjach aż do czasów reformy bazylijskiej, która znacznie ożywiła ruch synodalny w całym Kościele. Z zachowanych źródeł wynika, że ilość i częstotliwość zwoływanych synodów w diecezjach pruskich oraz w diecezjach frankońskich była mniejsza niż w metropolii gnieźnieńskiej. Nie zmienia to faktu, że niemal we wszystkich omawianych tu diecezjach już od przełomu XIV i XV wieku prowadzono prace nad kodyfikacją prawa diecezjalnego, co zaowocowało powstaniem tzw. „ksiąg synodalnych”. Mimo, że przy redakcji tychże zbiorów korzystano niekiedy ze statutów innych diecezji czy nawet innych prowincji kościelnych, to jednak większość z nich zachowała swoją „lokalną” specyfikę, co zapewne wynikało z pewnej ciągłości ustawodawczej, polegającej na odwoływaniu się, potwierdzaniu, a niekiedy jedynie uzupełnianiu wcześniejszych uchwał synodalnych. Pod względem treści najwięcej uwagi statuty poświęcały kwestiom duszpasterstwa, życiu i obyczajom duchowieństwa, a także życiu religijnemu i katechizacji wiernych świeckich. Pod względem liturgii i organizacji obrad synody przebiegały w podobny sposób we wszystkich diecezjach, co wynikało z norm prawa powszechnego oraz przepisów liturgicznych. Nie wydaje się więc, aby omawiane tu synody odbiegały w jakiś znaczący sposób od synodów innych prowincji kościelnych, z wyjątkiem może metropolii praskiej, gdzie nastąpił bardzo intensywny rozwój życia synodalnego w drugiej połowie XIV i na początku XV wieku. Natomiast we wszystkich diecezjach dało się zauważyć, po

⁹² S. Bylina, *Statuty synodalne*, s. 276.

⁹³ Idem, *Chryścianizacja wsi*, s. 70-71.

⁹⁴ Na ten temat pisali szerzej: S. Bylina, *Chryścianizacja wsi*, s. 172 nn.; idem, *Religijność późnego średniowiecza. Chryścianstwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV-XV w.*, Warszawa 2009, s. 91 nn.; A. Radziwiński, *Kościół i duchowieństwo*, s. 194 nn. Wśród prac niemieckich warto zwrócić uwagę na książkę Angeli Treiber, *Die Autorität der Tradition. Theoriegeschichtliche und quellenkritische Studien zur sogenannten „Volkskultur“ am Beispiel der Spätmittelalterlichen Synodalstatuten der Kirchenprovinz Salzburg*, Würzburg 1995.

okresie pewnego zastoju, który nastąpił w pierwszej połowie XIV wieku, znaczne ożywienie synodalne w pierwszej połowie XV wieku.

Gdy chodzi o postulaty, trzeba podkreślić konieczność wydania drukiem zachowanych w rękopisach statutów synodów bamberskich z 1378 i 1402 r., a także – co już wcześniej postulował Arno Mentzel-Reuters⁹⁵ – przygotowania synoptycznej edycji statutów wszystkich diecezji pruskich. Ciągłe aktualny pozostaje też postulat kontynuowania serii „*Concilia Poloniae*”⁹⁶ (szczególnie odczuwalny wydaje się brak tomów dla diecezji krakowskiej i wrocławskiej). Ponadto nieodzowne wydają się dalsze kwerendy źródłowe zarówno w archiwach polskich, jak i niemieckich, które pozwolą na uzupełnienie wykazu synodów niektórych diecezji. A ponieważ szczególne znaczenie w badaniach nad synodami mają dziś wszelkiego rodzaju prace porównawcze, dlatego powinny być one nadal kontynuowane, z uwzględnieniem także innych (sąsiednich) prowincji kościelnych.

Bibliografia

Źródła

- Constitutiones synodales Warmienses, Sambienses, Pomesanienses, Culmensis necnon provinciales Rigenses*, ed. F. Hipler, Brunsberga 1899.
- Die Bamberger Synoden*, ed. L.C. Schmitt, Bamberg 1851.
- Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, arabski, ormiański, polski*, t. 3: 1414-1445, wyd. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003.
- „*Formularz z Uppsali*”. *Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich*, wyd. R. Biskup, Toruń 2016.
- Mateusz z Krakowa, *O praktykach kurii rzymskiej oraz 2 kazania synodalne o naprawie obyczajów kleru*, tłum. W. Seńko, Warszawa 1970.
- Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, wyd. F. Piekosiński, J. Szujski, cz. 2, Kraków 1878.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 6: *Synody diecezji płockiej i ich statuty*, Warszawa 1952.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 7: *Synody diecezji poznańskiej i ich statuty*, Poznań 1952.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 10: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Wrocław 1963.
- Statuta synodalia dioecesi Wladislaviensis et Pomeraniae*, ed. Z. Chodyński, Varsaviae 1890.
- Suttner J. G., *Nachträge zur Conciliengeschichte des Bisthums*, „*Pastoralblatt des Bisthums Eichstätt*”, 4/1857, s. 193-198.
- Synodicon Herbipolense. Geschichte und Statuten der im Bisthum Würzburg gehaltenen Concilien und Dioecesanynoden*, ed. F.X. Himmelstein, Würzburg 1855.
- Zachorowski S., *Statuty synodalne krakowskie Zbigniewa Oleśnickiego (1436, 1446)*, Kraków 1915.

⁹⁵ A. Mentzel-Reuters, *Preussische Diözesanstatuten und Reformen im Deutschen Orden, w: Von der Ordnung zur Norm. Statuten in Mittelalter und Früher Neuzeit*, hg. v. G. Drossnach, Paderborn 2010, s. 70.

⁹⁶ L. Zygmier, „*Concilia Poloniae*” – *niedokończona seria wydawnicza*, w: *Editiones sine fine*, t. 1, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, Toruń 2017, s. 200-201.

Literatura

- Bylina S., *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002.
- Bylina S., *Religijność późnego średniowiecza. Chryścijaństwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV-XV w.*, Warszawa 2009.
- Bylina S., *Statuty synodalne jako instrument chryścianizacji wsi w późnym średniowieczu*, w: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 271-284.
- Czyżak M., Radzimiński A., *Earliest Synod Statutes of John Marienau, Bishop of Chemno, from the First Half of 15th Century*, "Quaestiones Medii Aevii Novae", 24/2019, s. 111-135.
- Erdö P., *Polnische Quellen des großen Synodabuchs von Eszregom (1382)*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung“, 83/1997, s. 377-391.
- Erdö P., *Synodalbücher der Kirchenprovinzen von Gnesen, Prag und Salzburg. Zu den Erscheinungsformen einer spätmittelalterlichen literarischen Gattung*, „Rivista Internazionale di Dritti Comune“, 10/1999, s. 9-36.
- Flachenecker H., *Das beständige Bemühen um Reform. Zu Synoden und Synodalstatuten in den fränkischen Bistümern des 14./15. Jahrhunderts*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Göttingen 2006, s. 55-75.
- Günther O., *Eine Predigt vom preußischen Provinzialkonzil in Elbing 1427 und die „Ermahnung des Carthäusers“*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“, 59/1919, s. 69-111.
- Helmraht J., *Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich. Vorüberlegungen zu einem möglichen Projekt*, w: *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven der historischen Komparatistik*, hg. v. M. Borgolte, Berlin 2001, s. 135-169.
- Johannek P., *Zur kirchlichen Reformtätigkeit Bischof Lamprechts von Brunn*, „Bericht des Historischen Vereins für die Pflege des Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg“, 102/1966, s. 235-256.
- Kehrberger E. O., *Provinzial- und Synodalstatuten des Spätmittelalters. Eine quellenkritische Untersuchung der Mainzer Provinzialgesetze des 14. und 15. Jahrhunderts und der Synodalstatuten der Diözesen Bamberg, Eichstätt und Konstanz*, Stuttgart 1938.
- Klößener M., *Die Liturgie der Diözesansynode. Studien zur Geschichte und Theologie des „Ordo ad Synodum“ des „Pontifikale Romanum“*. Mit einer Darstellung der Geschichte des Pontifikales und einem Verzeichnis seiner Drucke, Münster 1986.
- Klößener M.: *Eine liturgische Ordnung für Provinzialkonzilien aus der Karolingerzeit. Der „Ordo romanus qualiter concilium agatur“ des Cod. 138 der Dombibliothek Köln, liturgiegeschichtlich erklärt*, „Annuaire Historiae Conciliorum“, 12/1980, s. 109-182.
- Kłoczowski J., *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998.
- Knapek E., *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie“, 57 (2002), s. 9-47.
- Krafl P., *Polské provinciální synody 13.-15. století*, Praha 2016.
- Krafl P., *Wybrane aspekty życia synodalnego w diecezjach praskiej, ołomunieckiej, wrocławskiej i litomyskiej do końca XV wieku. Porównanie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka“, 54/1999, s. 467-482.
- Lang P. T., *Die Synoden in der alten Diözese Würzburg*, „Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte“, 5/1986, s. 71-84.
- Mentzel-Reuters A., *Preussische Diözesanstatuten und Reformen im Deutschen Orden*, w: *Von der Ordnung zur Norm. Statuten in Mittelalter und Früher Neuzeit*, hg. v. G. Drossnach, Paderborn 2010, s. 55-70.
- Ozóg K., *Kleine Pastoralkompendien in den spätmittelalterlichen Synodalstatuten Polens*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Göttingen 2006, s. 215-237.

- Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hg. v. N. Kruppa, L. Zygner, Göttingen 2006.
- Polc J., *Councils and Synods of Prague and their Statutes 1362-1395*, "Apollinariis", 52/1979, s. 200-237.
- Radzimiński A., *Kościół i duchowieństwo w średniowieczu. Polska i państwo zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2012.
- Rodríguez B. A., Rodríguez F. C., García y García A., *Liber synodalis. Para la historia de un concepto*, w: *Studia in honorem eminentissimi cardinalis Alphonsi M. Stickler*, ed. R.I. Card. Castilio Lara, Rome 1992, s. 1-11.
- Skierska I., *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008.
- Sprawozdania z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Władysława Barana, Jana Dąbrowskiego, Jana Łosia, Jana Ptaśnika i Stanisława Zachorowskiego*, Kraków 1919.
- Treiber A., *Die Autorität der Tradition. Theoriegeschichtliche und quellenkritische Studien zur sogenannten „Volkskultur“ am Beispiel der Spätmittelalterlichen Synodalstatuten der Kirchenprovinz Salzburg*, Würzburg 1995.
- Wendehorst A., *Das Bistum Eichstätt, Teil 1: Die Bischofsreihe bis 1535*, Berlin 2006.
- Wiegand P., *Diözesansynoden und bischöfliche Statutengesetzgebung im Bistum Kammin. Zur Entwicklung des partikularen Kirchenrechts im spätmittelalterlichen Deutschland*, Köln 1998.
- Wójcik W., *Wpływ kodyfikacji praskiej z 1349 r. na polskie ustawodawstwo synodalne*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, 8/1976, s. 235-263.
- Zachorowski S., *Jakób biskup plocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396-1425*, Kraków 1915.
- Zygner L., „*Concilia Poloniae*” – niedokończona seria wydawnicza, w: *Editiones sine fine*, t. 1, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, Toruń 2017, s. 189-201.
- Zygner L., *Działalność synodalna arcybiskupa Mikołaja Trąby*, w: *Piśmienność pragmatyczna – edytorstwo źródeł historycznych – archiwistyka. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Tandeckiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. R. Czaja, K. Kopiński, Toruń 2015, s. 213-231.
- Zygner L., *Instytucja synodu diecezjalnego w życiu Kościoła plockiego (XIII-XVIII wiek)*, w: *Mazowsze w retrospektywie badawczej. Dynastie, instytucje, społeczeństwo*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, B. Dźwigala, Kraków 2016, s. 123-152.
- Zygner L., *Kodyfikacja plocka biskupa Jakuba Kurdwanowskiego z przełomu XIV i XV wieku*, w: *W mazowieckiej przestrzeni kulturowej. Prace ofiarowane w 80. Rocznicę urodzin Profesora Ryszarda Juszkiewicza*, red. B. Dymek, Warszawa 2007, s. 33-79.
- Zygner L., „*Ordo synodalis*” diecezji krakowskiej z pierwszej połowy XV wieku, w: *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, M. Matła, M. Sosnowski, E. Syska, W. Baran-Kozłowski, Poznań 2016, s. 437-443.
- Zygner L., *Późnośredniowieczne synody narzędziem reformy Kościoła*, w: *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła*, red. T. Gałuszka, T. Graff, G. Ryś, Kraków 2013, s. 423-441.
- Zygner L., *Synody diecezjalne metropolii gnieźnieńskiej na przełomie XIV i XV wieku (Gniezno – Kraków – Płock – Poznań – Włocławek)*, w: *Kultura prawna w Europie Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice 2006, s. 165-226.
- Zygner L., *Wkład Kościoła plockiego i wrocławskiego w życie synodalne metropolii gnieźnieńskiej końca XIV i pierwszej połowy XV wieku*, „*Studia Mazowieckie*”, 10(24)/2015, nr 3, s. 83-117.